

O wybranych cechach migracji międzynarodowych oraz wyzwaniach społecznych z nich wynikających

Selected features of international migration and the social practice arising from it

DOI 10.25951/12944

Wstęp

Obecnie do polskich korzeni poczuwa się około 15 mln osób mieszkających poza Polską i na ziemiach przedrozbiorowych (Mędrzecki 2018). Wielu z nich to potomkowie pionierów migracyjnych, którzy za granicą tworzyli łańcuchy i sieci migranckie, pozwalające korzystać z nich kolejnym pokoleniom. Równolegle, coraz większą liczebnie i jakościowo grupę tworzą ci Polacy, którzy – przemieszczając się w ostatnich dekadach – tworzą oblicze polskich migracji oparte na nowych lub modyfikowanych jej cechach.

Prezentowane w artykule treści ukazują złożoność aktualnych migracji międzynarodowych, ich wybrane cechy w polskich doświadczeniach. Przede wszystkim jednak stanowią one tło do wskazania niektórych implikacji wynikających z mobilności oraz wyzwań dla praktyki społecznej, w tym edukacyjnej. Tekst ma charakter przeglądowy, choć ze względu na wieloaspektowość podjętej problematyki niektóre zagadnienia zostały tylko zasygnalizowane.

Wybrane cechy współczesnych migracji z Polski

Ruchliwość przestrzenna ludności wynika z uwarunkowań specyficznych dla danego kraju oraz tych globalnych, ponadnarodowych. Z jednej strony (Castles) aktualne doświadczenia migracyjne stanowią kontynuację utrwalonych procesów migracyjnych, z drugiej – są integralnym elementem trendów istniejących w dzisiejszym świecie. Właściwie nie ma już kraju, który nie uczestniczy w światowej mobilności, a różnice dotyczą rodzaju migrowania – emigracji bądź imigracji (Castles, Miller 2011, s. 70). Marek Okólski (2014) zauważa, że współczesne migracje międzynarodowe wyróżniają trzy względnie trwałe cechy: wzrost liczby osób

migrujących, głównie poszukujących nowych (korzystniejszych) źródeł utrzymania; otwieranie się na masowe migracje nowych obszarów źródłowych i docelowych oraz nasilanie się dywersyfikacji przestrzennej i funkcjonalnej strumieni migracyjnych. Podstawową przyczyną leżącą u ich podłoża jest globalizacja. Globalność migracji to cecha, która dotyczy równoczesnego oddziaływania na coraz większą liczbę państw – do krajów imigracyjnych napływają przybysze z różnych krajów, różniących się pod względem ekonomicznym, społecznym, kulturowym. Marek Okólski i Piotr Koryś twierdzą, że natężeniu ruchów migracyjnych odpowiada nasilenie globalizacyjnych przemian (2004, s. 9–13) i wymieniają przyczyny tych powiązań: upadek antagonistycznego, dwubiegunowego układu politycznego na Ziemi, nasilanie się wielokulturowości lub otwartości kulturowej, nierównomierne zaludnienie kuli ziemskiej, zanikanie barier technicznych i ekonomicznych w przemieszczaniu wielkich mas ludzi na dowolne odległości. Przyczyny te często warunkowane są racjonalnością ludzkich zachowań: dążeniem do poprawy warunków życia, ucieczką przed prześladowaniem, dążeniem pracodawców do zatrudniania tańszej siły roboczej, otwarciem albo wzrostem otwartości wielu gospodarek narodowych oraz standaryzacją produktów i kwalifikacji zawodowych w skali międzynarodowej (Okólski, Koryś, *ibidem*). Jednak należy pamiętać, że mimo globalnego i powszechnego charakteru współczesnych migracji są one silnie zróżnicowane (Anancka 2014).

Skala migracji międzynarodowych nieustannie rośnie, zwłaszcza w obliczu malejącego przyrostu ludności świata, a międzynarodowe przepływy siły roboczej stają się potężnym wyzwaniem i problemem (Piekutowska, Kuźlewska 2018, s. 21). Oto w 2010 roku liczba migrantów wynosiła około 200 mln, w 2015 roku – 243,7 mln, w 2019 roku – 272 mln (IOM UN Migration 2020). Z kolei z danych Eurostatu wynika, że w 2021 roku w Unii Europejskiej przebywało 23 mln osób urodzonych poza jej granicami, co stanowi 5,1% jej ludności.

Na przestrzeni wieków zmieniły się sposoby komunikowania się wyjeżdżających z krajem wysyłającym. Wcześniej oparte były na przesyłanych listach, obecnie wynikają m.in. z postępu komunikacyjnego oraz rozwoju nowych mediów. Jeszcze nigdy w historii rozwoju przemieszczeń międzynarodowych nie było tylu możliwości utrzymywania kontaktów pomiędzy osobami rozłączonymi przestrzenią. W 1950 roku samolotem przemieszczało się 2,5 mln osób, a na początku XXI wieku – 600 mln, zauważa John Urry (2009, s. 77). Ta liczba dynamicznie rośnie m.in. dzięki siatce połączeń regularnie rozbudowywanej przez przewoźników niskokosztowych. Wraz z dynamicznym rozwojem tzw. tanich linii lotniczych droga powietrzna stała się dostępną dla migrantów i ich

rodzin. Oczywiście wciąż istnieją ograniczenia ekonomiczne, zwłaszcza w przypadku niektórych kontynentów i krajów, lecz stopniowo i one się zmieniają.

Decyzjom migracyjnym sprzyja rozwój mediów i multimediów, które pozwalają zgromadzić informacje o ewentualnym miejscu pobytu oraz utrzymywać kontakt z rodziną. Dynamiczny rozwój technologii pozwala na bezproblemową, a coraz częściej także całkowicie bezpłatną komunikację z dowolną osobą niemal w każdym miejscu na świecie. Przepisy unijne, które w czerwcu 2017 roku praktycznie zniosły tzw. roaming międzynarodowy w obrębie Wspólnoty (a tam Polacy migrują najczęściej) sprawiły, że koszty komunikacji za pośrednictwem sieci komórkowej są takie same jak w Polsce. Fakty te (globalność, łatwość przemieszczeń i komunikowania się) generują powstawanie nowych typów rodzin, które można określić – za Ulrichem Beckiem i Elizabeth Beck-Gernsheim (2013) – jako światowe (globalne).

Z analiz OECD wynika, że powody przyjazdów do tych krajów dotyczą: przepływu osób korzystających ze swobody migracji, połączenia się członków rodziny (i w konsekwencji migracji do pracy), uzyskania ochrony międzynarodowej, przyczyn pracowniczych (np. kadry specjalistycznej), towarzyszenia osobom realizującym inny cel wędrowki (za: Okólski, Radziwinowiczówna 2018, s. 113–116). Do tych tendencji znacząco przyczyniło się zanikanie kontroli paszportowej i możliwość swobodnego przekraczania granic (Kubitsky 2012, s. 21–21), z czego w Polsce korzystamy od prawie trzech dekad.

Zmiana miejsca pobytu, w przeciwieństwie do minionych stuleci i dziesięcioleci, ma charakter odwracalny (Kubitsky 2012, s. 20–21), co także daje nową perspektywę decyzji migracyjnych tworząc nowe możliwości np. budowania rodzinnej ciągłości. Jest to ważna cecha, dająca migrantom i ich rodzinom poczucie bezpieczeństwa – można powrócić z migracji lub dojechać do migranta w sytuacji takiej potrzeby.

Zmniejszenie ryzyka to kolejna cecha nowych migracji. Pozwala na „intencjonalną nieprzewidywalność”, czyli na wyjazdy bez ustalonych, sztywnych strategii. Migranci dopuszczają różne możliwości mobilności, które elastycznie wyznaczają ich losy. Wynika to z faktu znacznego zmniejszenia bariery ryzyka na rynku pracy, zwłaszcza w krajach Wspólnot Europejskich (Okólski 2013, s. 23). Wynika też z cech już wymienionych: globalności, odwracalności, płynności.

Okres transformacji ustrojowej charakteryzowały cyrkularność i zasada: „tam zarabiasz, tu wydajesz”, określane jako „migracje niepełne” (Okólski 2001). Dekadę później zauważamy „płynną migrację” (*liquid migration*) (Engbersen 2010; Engbersen, Snel 2013; Glorius i in. 2013) charakterystyczną dla wzorów migracyjnych po rozszerzeniu Unii Europejskiej (UE) w 2004 roku.

Jedną z jej głównych cech jest brak przewidywalności. Migracje zaczęły mieć charakter tymczasowy, jej przyczyny ekonomiczne nie są już tak wyraźne i dominujące, jak były dotychczas. Inne jej cechy to: legalność pobytu (choć wciąż przy nierównych możliwościach zatrudnienia), zindywidualizowany charakter migracji i możliwości oraz „intencjonalna nieprzewidywalność” (*intentional unpredictability*), czyli wyrażana przez migrantów gotowość do zmiany kraju docelowego (Eade, Drinkwater, Garapich 2007). Taką właśnie płynną migrację realizują Polacy, zmieniając na przykład dotychczasowe zasady życia rodzinnego, wcześniej opartego na sporadycznych kontaktach bezpośrednich, w bar dziej zaangażowane i intensywne praktyki.

Wyraźną, dość nową cechą migracji jest zróżnicowanie ich form i przebiegu. Współczesną mobilność międzynarodową charakteryzuje różnorodność przyczyn, typów (kategorii) migrantów, kierunków geograficznych, form związanych z czasem ich trwania oraz funkcji. Coraz częściej podejmowane są migracje krótkookresowe obejmujące różne kategorie migrantów, w tym pracowników sezonowych, delegowanych, stażystów, studentów, które czasami przekształcają się w migracje długookresowe, osiedleńcze (szerzej: Fijałkowska, Górny 2018).

Wciąż dominującą przyczyną i cechą współczesnej mobilności są jej ekonomiczne motywy, zmienia się jednak grupa docelowa – występuje zapotrzebowanie na wykształconych specjalistów, pracowników fizycznych oraz wspierających gospodarstwa domowe. Osoby te doświadczają m.in. migracji wielokrotnych, to jest sekwencji migracji: powrotów i powtórnych wyjazdów, w tym do kolejnych krajów docelowych. Inne określenia tego zjawiska i jego form to: „migracje potrójne” i „poczwórne” (*thrice, quadruple*, Bhachu 2015), migracja powrotna (*remigration*, Hugo 2008), migracja pośrednia (*indirect migration*, Hugo 2008), migracja etapami (*stepwise migration*, Paul 2011, 2017, za Jacewicz, Salomońska 2020), czy *go-stop-go mobility* (Szewczyk 2016). Migranci wielokrotni to osoby, które nie osiadają na stałe w krajach docelowych, lecz decydują się na kolejne przemieszczenia (Kępińska 2008, s. 65–66). Czynnikiem różniącym migracje wielokrotne od wcześniej wymienionych (np. płynnych) jest wielokrotne migrowanie do więcej niż jednego kraju (poza krajem pochodzenia).

Przy tym typie migracji należy zauważyć dzieci, które towarzyszą rodzicom w zagranicznych wyjazdach związanych z ich pracą zawodową. W literaturze anglojęzycznej stosowane jest określenie *Third Culture Kids* (TCK; *Dzieci Trzeciej Kultury*; Pollock, van Reken 2009, za Trąbka 2013, s. 53) lub *global nomads* (globalni nomadzi). Według cytowanych autorów „kulturę pierwszą, w której

dzieci są socjalizowane, reprezentuje kultura rodziców, kulturę drugą – kraju, w którym dorastają. Natomiast dorastanie na ich styku tworzy tzw. trzecią kulturę (za Trąbka, 2013, s. 54).

Cechy TCK to: spędzenie znaczącej części swojego dzieciństwa lub młodości w kraju innym niż kraj ich rodziców, kontakt z różnorodnością kulturową od dzieciństwa, poczucie tymczasowości wyjazdu w związku ze specyfiką pracy rodziców (np. kontraktową), poczucie inności (może wynikać z różnic kulturowych i rasowych oraz psychologicznych, np. postrzegania świata); styl życia i status społeczno-ekonomiczny oparty na pochodzeniu z rodzin zwykle dobrze sytuowanych i z wysokim kapitałem kulturowym. Wspominamy o tej grupie dzieci także z tego powodu, że mogą dołączyć do polskiego systemu edukacji i doświadczać problemów adaptacji lub readaptacji, co może być niedostrzeżone w szkolnym systemie.

Feminizacja migracji to kolejna wyraźna cecha współczesnej mobilności. Obecnie kobiety stanowią niemal połowę ogólnej liczby migrantów, a przyczyny ich przemieszczeń tkwią nie tylko w mentalnym i życiowym oderwaniu losów kobiet od losów mężczyzn, ale też w zapotrzebowaniu świata na kobiecą pracę w różnych sektorach (czyli zmienia się charakter ich migracji). Powiązana jest także z indywidualnymi, autonomicznymi motywami wyjazdów, a nie – jak dotychczas – z migracjami innych członków rodziny (Slany i in. 2010). Z danych ONZ (IOM UN Migration 2020) wynika, że w 2019 roku 48% ogółu migrantów stanowiły kobiety. Warto też podkreślić, że w badaniach nad migracjami bardzo wyraźny jest paradygmat badawczy oparty na feministycznej i genderowej perspektywie (Hondagneu-Sotelo 2003; Slany, Ślusarczyk 2019), z czego wynika, że coraz częściej uwzględnia się zagadnienia podtrzymywania więzi, zobowiązań i solidarności międzygeneracyjnej (Dreby 2006; Nicholson 2006; Krzyżowski 2013; Slany, Ślusarczyk 2019).

Zanikanie różnic między dawnymi krajami emigracyjnymi i obecnie imigracyjnymi staje się faktem. Co więcej, prognozy demograficzne wskazują, że do 2040 roku liczba mieszkańców obecnej UE spadnie z 344 mln (stan z początku lat 90.) do 304 mln; maleje także liczba osób w wieku produkcyjnym ze 155 mln (lata 90.) do 118 mln w 2040 roku. Wzrosła liczba krajów w Europie, które nie osiągają poziomu prostej zastępowalności pokoleń. Nastąpiło przyspieszenie starzenia się ludności przy równoczesnym braku oczekiwanej stabilizacji procesu reprodukcji. Przytaczane dane nie pozostawiają wątpliwości, że Europa będzie potrzebowała napływu nowych mieszkańców dla zachowania obecnego rozwoju cywilizacyjnego. Już dziś napływ ludności jest źródłem przyrostu ludności, ważną częścią siły roboczej gospodarki, sfery usług opiekuńczych itd.

Migranci zapełniają nisze zawodowe i wspierają potrzeby krajów w obszarach, w których występują deficyty. Polacy są otwarci na te potrzeby i wciąż na nie aktywnie reagują. Wyraźnie należy tu zauważyć tendencje osiedleńcze, które także nas dotyczą. Na przykład z badań prowadzonych w Norwegii wynika, że Polacy tam przebywający zmieniają swoje wstępne plany i wydłużają czas pobytu w tym kraju. Coraz częściej długookresowo migrują tam całe rodziny (Gmaj 2018, s. 3), zmieniając charakter swego pobytu na osiedleńczy. Należy jednak dostrzec, że decyzje osiedleńcze nie mają nieodwracalnego charakteru. Osiedlanie się (*settlement*) jako proces dostosowywania się do życia w nowym społeczeństwie i budowanie poczucia bycia u siebie, coraz częściej ma charakter pobytu tymczasowego, „otwartego” (Glorius i in. 2013, za Gmaj 2018, s. 168)

Coraz większą grupę stanowią też migranci edukacyjni. M. Okólski (2013, s. 2) zauważa, że już w latach 90. XX wieku tendencja ta rosła (np. w 2000 roku zarejestrowano 2,1 mln nowych migrantów tej kategorii, o 800 tys. więcej niż w 1990 roku), a w XXI w. znacznie się nasiliła. Badacz ten dostrzega też, że coraz częściej migranci edukacyjni po zakończeniu nauki pozostają w krajach docelowych. Fakt ten, przy utrzymaniu się tej tendencji, należy zauważyć nie tylko w kontekście kapitału, który z Polski „wyjeżdża”, lecz też w związku z modyfikacją realizacji potrzeb starzejących się rodziców.

Transnarodowe powiązania migrantów

Ważną cechą międzynarodowej mobilności, wynikającą z wielu wcześniej wymienionych, jest ich transnarodowość. Dotyczy ona utożsamiania się migranta z więcej niż jednym krajem (Kubitsky 2012, s. 19). Cechę tę postrzegamy głównie w związku z wieloma powiązaniami wynikającymi z mobilności osób, przestrzennej rozłuki rodzin wielogeneracyjnych oraz z koniecznością przyjęcia tej perspektywy w badaniach nad rodziną doświadczającą migracji jej członków.

Za podstawowy element współczesnych migracji uznano wielość przynależności i relacji podtrzymywanych w społeczności wysyłającej i docelowej (np. Glick-Schiller, Basch, Blanc-Szanton 1992, s. 6). Transnarodowość jest dynamicznym procesem, w ramach którego migranci funkcjonujący w minimum dwóch krajach tworzą, (re)definiują i podtrzymują zróżnicowane kontakty (Vertovec 2010, White 2011, Ślusarczyk 2019). Ponieważ społeczne powiązania migrantów krzyżują się między dwoma lub kilkoma krajami, ich podstawową cechą jest rozszerzanie się liczby migrantów pomiędzy państwami przy

równoczesnym utrzymywaniu wspólnotowej odpowiedzialności materialnej i jedności – *collective welfare and unity* (Bryceson, Vuorela 2002). Transnarodowe, wielorakie powiązania są rezultatem pojawiania się nowych migrantów, powrotami innych oraz cyklicznością migracji (Zontini 2010).

Rozproszeni członkowie rodziny połączeni są w jednej społecznej przestrzeni w oparciu o emocjonalne więzi. Utrzymują kontakt dzięki nowoczesnym formom komunikacji oraz, coraz częściej, przemieszczając się fizycznie między krajami wysyłającymi i docelowymi. Rodzinę transnarodową definiuje się jako „utrwalony układ członków rodziny i sieć więzów rodzinnych funkcjonująca ponad granicami państw” (Ribbens McCarthy, Edwards 2011 s. 187). Uwaga badaczy skupia się na dynamice życia rodzin transnarodowych (Fox, Luxton 2001; Herrera Lima 2001; Bryceson, Vuorela 2002; Slany i in. 2014; Kilkey, Merla 2014; Slany i in. 2016) i kształtujących ją praktykach rodzinnych. Coraz silniejszy akcent kładzie się na relacyjność i emocje wynikające z doświadczeń migracyjnych. Dotyczą one zarówno członków rodzin małych z rodzicem przebywającym za granicą, jak też rodzin wspólnie tam przebywających (White 2017; Slany, Strzemecka 2015).

Rozpoznaje się też implikacje wyjazdów w relacjach międzygeneracyjnych, np. realizowane role dziadków wobec „zagranicznych wnuków” (King i in. 2017; Bojarczuk, Mühleu 2018; Bielecka-Prus i in. 2017) oraz starzejących się rodziców migrantów i ich życiowej sytuacji (Krzyżowski 2013). Wyraźnie wybrzmiewa nacisk na rozpoznawanie w ujęciu genderowym np. podziału ról społecznych (Morokvasic 2008, Pessar 2003, Hondagneu-Sotelo 2003; Pustulka, Trąbka 2017; Slany, Ślusarczyk 2019), ich negocjowania w relacjach rodzinnych, np. opieki (Dreby 2006, Walczak 2016, Urbańska 2015). Ujęcia te odwołują się do sieci powiązań – *social fields of relations lub personal networks* (Glick-Schiller, Levitt 2004; Baldassar, Merla 2014) – ukazując heterogeniczność relacji i więzi, a także uwidaczniając ścisłe związki między działaniami migrantów widzianych przez pryzmat studiów nad rodziną (May 2011, Chambers 2012). Migracja wiąże się nie tylko z nową wiedzą, doświadczeniami czy transnarodowymi praktykami, ale również ze złożonymi emocjami (Boccagnia, Baldassar 2015) wynikającymi np. z nowych sposobów pełnienia ról.

Wskazane obszary/kierunki badań coraz częściej charakteryzuje wspólny mianownik – transnarodowa tranzycja (*transnational transition*), którą można interpretować jako podejście ukierunkowane na łączenie różnych obszarów badawczych w jedną – transnarodową – soczewkę. Z perspektywy pedagogiki warto podkreślić, że soczewka ta obejmuje też zagadnienia rodzicielstwa, opieki nad dziećmi i starszymi pokoleniami. Należy więc odejść od krytycznego

oceniań rodzin z rodzicem migrantem, zwłaszcza z matką i dążyć do odsłaniania różnorodności doświadczeń. Ważne jest dostrzeganie procesualności, a nie stabilności (Morgan 1996, 2011), w związku z czym transnarodowa perspektywa badań pozwala rozpoznać te aspekty życia rodzin, które wynikają z ich życia w dwóch przestrzeniach geograficznych i wielu społecznych (Levitt i Javorsky 2007, Ryann 2011; Ślusarczyk, Pustułka 2017, Ślusarczyk 2019).

Nie omawiamy niektórych typów migracji, np. środowiskowych, określanych też jako uchodźstwo klimatyczne. Postępujące zmiany ekologiczne wywołane np. nie zrównoważoną gospodarką rolną, konsekwencjami globalnego ocieplenia (podniesienie poziomu mórz, długotrwałe susze) mogą doprowadzić konkretne populacje do poszukiwania bezpiecznego miejsca zamieszkania w innych miejscach. Wprawdzie fakt ten nie ma bezpośredniego związku z podjętą treścią artykułu, lecz jest ważny ze względu na zmieniające się przyczyny przemieszczeń i wynikające z nich wyzwania, na które w Polsce rzadko zwraca się uwagę.

Sploty typów i cech migracji z codziennością Polaków

Zasygnalizowane cechy migrowania Polaków prowadzą do zróżnicowanych sytuacji społecznych (rodzinnych, edukacyjnych i in.) i wynikających z tego konsekwencji.

W Polsce nie dysponujemy całościowym systemem pomocy rodzinie migracyjnej, w tym rodzinie z dziećmi. Owszem, w przypadku jakichkolwiek zachowań krzywdzących dzieci zwykle prowadzone są niezbędne, kompleksowe działania interwencyjne i pomocowe. W pozostałych przypadkach proces diagnozowania sytuacji tych rodzin musi opierać się na wysokim poziomie umiejętności osób go prowadzących, które pozwolą np. nauczycielom czy pedagogom szkolnym dostrzec specyficzne potrzeby dzieci (jeśli takie istnieją) i szukać adekwatnych możliwości ich zaspokojenia. Przede wszystkim działaniom musi towarzyszyć zasada *primum non nocere*. Nie można więc opierać się na wyobrażeniach o potrzebach tych rodzin, lecz na ich rzeczywistych potrzebach i oczekiwaniach. Ponadto badania i praca z osobami z tego typu rodzin powinny być oparte na solidnej, interdyscyplinarnej wiedzy o rodzinie i czynnikach warunkujących jej funkcjonowanie, np. o zmianach, jakie przechodzą wszystkie współczesne rodziny i praktyki je konstytuujące.

Migracje osiedleńcze, ale też wielokrotne, są przyczyną rodzinnego odizolowania poszczególnych pokoleń. Konsekwencje dotyczą przynajmniej trzech

pokoleń: samych migrantów, ich dzieci oraz ich rodziców. Z uwagą należy rozpoznawać doświadczenia rodzin osiedleńczych, które budują swoje życie w nowym otoczeniu, bez bezpośredniego wsparcia ze strony rodziców i krewnych. Ich życiowe doświadczenia związane z procesem separacji i reunifikacji stały się złożonym obszarem badań dla socjologii rodzin, migracji i emocji (Boccarda, Baldassar 2015; Małek, Gmaj 2018; Slany, Strzemecka 2015), lecz jeszcze w bardzo małym zakresie dla pedagogów. W przypadku emigrujących rodzin niezbędne jest przygotowanie potencjalnych migrantów do funkcjonowania w nowym kraju. Wyzwaniem edukacyjnym jest przygotowanie rodziców i – jeśli jest to możliwe ze względu na wiek – ich dzieci do nowych realiów życia. W Polsce nie ma instytucji, która pełniłaby taką funkcję i której pomoc miałaby charakter wspierający i zapobiegający wystąpieniu ewentualnych problemów. np. przez wskazanie ewentualnych problemów adaptacyjnych, opiekuńczych, wychowawczych, oraz udostępnienie informacji dotyczących instytucji i form pomocy udzielanej za granicą.

Niezbędne, ze względów indywidualnych i społecznych, są aktualne analizy dotyczące rodziny poszerzonej, wielogeneracyjnej, która realizuje nowe praktyki rodzinne wynikające z migracji międzynarodowych. W Polsce jest to obszar dość słabo rozpoznany, w związku z czym tym bardziej należy pochylić się nad potrzebami tych rodzin i poszczególnych generacji. Z badań prowadzonych przez Muchę i Krzyżowskiego (2012) wynika, że prawie połowa (47%) Polaków uznała, że w największym stopniu to rodzina powinna realizować obowiązek opieki nad osobami starszymi, a tylko 10% badanych wskazała, że to państwo całkowicie powinno ponosić odpowiedzialność za ludzi starych (uważa tak np. 92% Duńczyków). Preferowany model zabezpieczeń w Polsce ma charakter familiarystyczny, oparty na zobowiązaniach dzieci wobec starszych rodziców. Wyjazd młodej rodziny (tym bardziej wraz z wnukami) wyraźnie zaburza ten model. Wprawdzie coraz częściej opisywane jest zjawisko tzw. latających babć (ang. *flying grannies*) i skypowych dziadków (ang. *skyping grandpa*) wspierających swoje dzieci poza granicami kraju, jednak nie dotyczy ono całości tej grupy.

Majella Kilkey i Laura Merla (2014) wyróżniły – na podstawie badań migrantów z Polski przebywających w Wielkiej Brytanii (oraz migrantów z Salwadoru mieszkających w Belgii) – formy zaangażowania migrantów w opiekę świadczoną na odległość: delegowanie oraz koordynowanie zadań opiekuńczych, a nawet opiekę świadczoną osobiście przez wielu migrantów wobec ich rodziców. Działanie te wymagają jednak dużego wysiłku ze strony migrantów; nie każdy może je realizować. Ponadto zaangażowanie w opiekę różnicuje

pleć (Baldassar, Baldock, Wilding 2007; Krzyżowski, Mucha 2014), a wyjazd kobiet (feminizacja) to wspomniana już cecha współczesnego migrowania. W związku z faktem, że to kobiety tradycyjnie pełnią role opiekuńcze, ich nieobecność generuje deficyt opieki, co staje się wyzwaniem społecznym. Pojawiła się więc pilna potrzeba wsparcia rodzin w tym obszarze ze strony państwa (Krzyżowski 2013; Czapka 2016; Kawczyńska-Butrym 2016; Kawczyńska-Butrym, Czapka 2016; Krzyżowski, Slany, Ślusarczyk 2017; Ślusarczyk 2019).

Rozłąka rodzin wiąże się ze sferą zabezpieczenia opieki potrzebującym jej rodzicom, z dostarczaniem konkretnych usług związanych z pogarszającym się stanem zdrowia, ale też wsparciem emocjonalnym w czasie wchodzenia w wiek sędziwy, z poczuciem osamotnienia wzmacnianym brakiem możliwości stałego kontaktu z bliskimi. W przypadku migracji dorosłych dzieci, ich starzejący się rodzice bywają pozbawieni nieformalnej opieki i wsparcia.

Także poczucie rozdzielenia z wnukami lub kontakty niezgodne z dotychczasowymi przyzwyczajeniami, kształtowanymi przez poprzednie pokolenia, destabilizują życie starszego pokolenia. Odległość, ale także różnica czasu, coraz częściej rodzi trudności w komunikacji – wnuki nie znają już języka polskiego, co stanowi barierę w podtrzymywaniu lub budowaniu satysfakcjonujących relacji rodzinnych. Złożoność relacji z wnukami mieszkającymi za granicą ma dwustronny charakter. Z jednej strony dotyczy potrzeb dziadków (obudowanych silną, polską tradycją), z drugiej – potrzeb wnuków, którzy takich bezpośrednich praktyk rodzinnych nie znają.

Polskie społeczeństwo łączy w sobie silne międzypokoleniowe i rodzinne zobowiązania opiekuńcze, wyrażone jako normy społeczne i obowiązki prawne. Polacy przestrzegają tych norm mimo intensywnej emigracji i szybkiego starzenia się społeczeństwa (Okólski 2018), jednak rozłąka w oczywisty sposób generuje zmiany. Pogłębia się poczucie osamotnienia i nieprzydatności, a także drenaż „naturalnej” opieki ze strony dzieci dotykający osoby chore, w zaawansowanym wieku i coraz mniej samodzielne. Wzrasta więc zapotrzebowanie na usługi opiekuńcze – zwłaszcza na takie, które w naszej tradycji kulturowej dotychczas zarezerwowane były dla najbliższej rodziny. Szczególnie trudnym zagadnieniem jest sfera emocjonalnego wsparcia tych rodziców. Problem ten jest rzadko sygnalizowany przez seniorów, jest też rzadko eksplorowany badawczo (Kawczyńska-Butrym 2016), wymaga zatem dostrzeżenia i kontynuacji badań.

Dotychczasowe silne międzypokoleniowe i rodzinne zobowiązania opiekuńcze zmieniają się. Starzejący się rodzice emigrantów, pozostając w Polsce, nie tylko coraz częściej odczuwają osamotnienie, ale też samotnie borykają się z dolegliwościami podeszłego wieku. Ich potrzeby muszą zostać dostrzeżone

przez politykę społeczną i konkretne instytucje społeczne. Tworzenie i koordynacja różnych form wsparcia i opieki nad osobami starymi pozbawionymi bezpośredniego wsparcia rodziny stało się aktualnym wyzwaniem instytucji pomocy społecznej.

Migracje powrotne stanowią kolejne zadania dla instytucji i służb społecznych. Z przybliżonych danych GUS (2021 rok) wynika, że:

- 2020 był trzecim z kolei rokiem, w którym odnotowano zmniejszenie się liczby stałych mieszkańców Polski przebywających w Wielkiej Brytanii – liczba ta zmniejszyła się o około 164 tys. (24,2%);
- pod koniec 2020 roku za granicą przebywało czasowo mniej stałych mieszkańców Polski niż rok wcześniej;
- wśród migrantów najliczniej reprezentowana w 2020 rok była grupa osób w wieku 30–39 lat, czyli tych, które 10 lat wcześniej (w czasie boomu migracyjnego po wstąpieniu Polski do UE) były w wieku 20–29 lat i pozostały za granicą do chwili obecnej.

Jakich informacji dostarczają cytowane dane GUS z 2021 roku? Otóż dowiadujemy się z nich, że ci młodzi ludzie, którzy wyjechali z Polski w pierwszych latach po akcesji do UE, raczej nie wracają. To oni zmieniają więc dotychczasowe, pokoleniowo wypracowane sposoby realizacji bezpośrednio świadczonych powinności opiekuńczych wobec starszego pokolenia. Dane te ukazują też inny proces. Niektórzy migranci wracają do Polski, co generuje nowe wyzwania społeczne. Tym bardziej, że migracje powrotne podejmowane są indywidualnie, ale też przez rodziny. Obie te grupy powinny zostać zauważone i odrębnie rozpatrywane. W tekście odnosimy się tylko do doświadczeń powracających rodzin oraz powracających dzieci. Podkreślimy, że coraz wyraźniej odchodzi się od prowadzenia badań ukierunkowanych na doświadczenia dzieci traktowanych jako bagaż niesiony przez rodziców (*a “luggage” carried by migrating parents*) w związku z migrowaniem ich rodziców. Ta nowa perspektywa wynika z dostrzegania w dzieciach ich sprawczości, podmiotowości, odrębności i uwzględniania tych cech w badaniach. Konieczny jest więc wzrost badań partycypacyjnych – uwzględniających perspektywę indywidualną właśnie dzieci i młodzieży – powiązanych z migracjami w celu rozpoznania i zrozumienia ich doświadczeń. Nie jest to grupa jednolita. Dzieci urodzone w Polsce powracają do Polski wraz z rodzicami lub emigrują do Polski, gdyż urodziły się w trakcie pobytu rodziny za granicą. Niektóre nie znają języka polskiego, inne posługują się nim bez oparcia na wczesnych etapach edukacji (np. na poziomie przedszkola, edukacji wczesnoszkolnej). Bywa, że oprócz dobrej woli dyrekcji

i nauczycieli nie otrzymują wsparcia w realizacji edukacji w nowych dla nich warunkach¹. Taki kierunek działań umożliwi mądre przygotowanie systemowego wsparcia ścieżki adaptacji dzieci powracających z zagranicy (Grzymała-Moszczyńska 2015).

Zadaniem do podjęcia w trybie natychmiastowym jest umieszczenie w programach przygotowania zawodowego przyszłych nauczycieli treści, które pomogą nauczycielom w pracy z tą zróżnicowaną grupą uczniów. Diagnozowanie doświadczeń rodzin powrotnych i ich dzieci wesprzeć może nie tylko kadrę pedagogiczną, lecz przede wszystkim same rodziny: te, które już powróciły, lub te, które dopiero planują powrót z emigracji do Polski. Z niemal pionierskich badań w tym obszarze prowadzonych przez H. Grzymałę-Moszczyńską i in. (2015) wynika, że niezbędne są:

- pogłębione i wielopłaszczyznowe propozycje działań zmierzających do programów kształcenia nauczycieli, psychologów i pedagogów uwzględniające implikacje remigracji;
- mechanizmy ułatwiające kadrze pedagogicznej rozpoznanie kompetencji uczniów, a poradniom psychologiczno-pedagogicznym formułowanie zaleceń, które będą dawały szkole narzędzia ułatwiające podejmowanie działań integracyjnych i wspierających;
- strategie wspierające funkcjonowanie w Polsce nie tylko dzieci, ale całych rodzin reemigrantów, w tym już na poziomie tzw. szkół polonijnych (Grzymała-Moszczyńska i in. 2015, s. 8).

*

Przed Polską stanęło nagle wyzwanie w lutym 2022 roku, kiedy to miejsce miała inwazja Rosji na Ukrainę. Z danych Straży Granicznej wynika, że w połowie kwietnia 2022 roku granice Polski przekroczyło 2,84 miliona uchodźców z Ukrainy, głównie kobiet i dzieci (<https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosc/9881,Wjazd-uchodzcow-z-Ukrainy-do-Polski.html>). Rok wcześniej

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 31 sierpnia 2010 r. w sprawie organizacji kształcenia dzieci obywateli polskich czasowo przebywających za granicą (Dz.U. 2010, nr 170, poz. 1143) zakłada, że oprócz cudzoziemców pomoc w nauce języka polskiego mogą uzyskać także uczniowie będący obywatelami polskimi, podlegający obowiązkowi szkolnemu lub obowiązkowi nauki, którzy nie znają języka polskiego albo znają go na poziomie niewystarczającym do korzystania z nauki. Pomoc w dodatkowym nauczaniu języka polskiego tym uczniom może być udzielana maksymalnie przez okres 12 miesięcy, w razie potrzeby można wnioskować o przedłużenie. Indywidualnie lub w grupach mogą być też prowadzone zajęcia wyrównawcze z innych przedmiotów (Grzymała-Moszczyńska i in. 2015).

obywateli Ukrainy przebywających w Polsce i posiadających ważne zezwolenia na pobyt było nieco ponad 300 tysięcy (nie licząc osób przebywających w ramach ruchu bezwizowego lub na podstawie wiz), a dzieci pochodzących z tego kraju około 30 tysięcy.

Działania oddolne, spontaniczne niemal całego narodu i organizacji pozarządowych spowodowały, że uchodźcy znaleźli schronienie w domach rodzin i miejscach do tego przystosowanych. Potężnym wyzwaniem stało się objęcie przybyszów i ich dzieci odpowiednią formą wsparcia, w tym organizacja systemu edukacji – zwłaszcza że słabo radziliśmy sobie ze wpieraniem dzieci polskich w sytuacji migracji powrotnych ich rodziców. Wprawdzie na mocy *Rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z dnia 21 marca 2022 r. w sprawie organizacji kształcenia, wychowania i opieki dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy* i kolejnego – *Rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z dnia 8 kwietnia 2022 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie organizacji kształcenia, wychowania i opieki dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy*, objęto te dzieci obowiązkiem szkolnym, to istnieją problemy na poziomie jego realizacji, a niektóre rozwiązania spotykają się z falą krytyki (np. przystąpienie uczniów do egzaminów, ich forma i treść). Po ponad roku niezwykle trudnej sytuacji nauczyciele są coraz lepiej przygotowani do nowych wyzwań, lecz wciąż potrzebują wsparcia uczniowie, ich rodzice, kadra pedagogiczna, środowiska lokalne itd.

Nie można też nie wspomnieć o drugiej granicy – polsko-białoruskiej. O granicy w postrzeganiu migrantów (także uchodźców) z Bliskiego Wschodu, Afryki. Wobec tych osób nie jesteśmy gościnni – odmawiamy im prawa nawet do pomocy humanitarnej, jako państwo kryminalizujemy tych, którzy starają się pomagać. Zasadnicze cele działań pomocowych powinny być ukierunkowane na wsparcie osób doświadczających konsekwencji migracji przez systemową, spójną działalność państwa na poziomie ogólnokrajowym, uwzględniającym współpracę z instytucjami zagranicznymi oraz samorządowymi i środowiskami lokalnymi.

Uwagi uzupełniające

W artykule zwracamy uwagę przede wszystkim na takie cechy współczesnych migracji, które wyraźnie rezonują na doświadczenia migrantów i ich rodzin – bez względu na przyczyny migracji. Stanowią wyzwanie dla polityki społecznej w obszarze makro (w skali państwa), ale też mikro i mezo – dla polityki lokalnej, zogniskowanej na wewnętrznych problemach, relacjach i ich budowaniu.

Zaprezentowane przykłady doświadczeń wynikających z aktualnych migracji międzynarodowych mają wybiórczy, ograniczony charakter. Wymagają odrębnej analizy i wskazania istniejących form ich wsparcia – tym bardziej, że w Polsce nie istnieje uporządkowany system instytucjonalnego wsparcia osób, które takiej pomocy potrzebują w związku z doświadczeniem migracji międzynarodowych. Nie ma spójnego i kompleksowego systemu wsparcia rodzin. A taki system powinien obejmować wszystkie typy rodzin na wszystkich etapach migracji, w tym: przed wyjazdem rodziców oraz całych rodzin (działania profilaktyczne), podczas rozłąki (działania diagnostyczne, wspierające) oraz po powrocie (działania wspierające adaptację lub readaptację). Zasadnicze cele działań pomocowych powinny być ukierunkowane na wsparcie osób doświadczających konsekwencji rozłąki (np. rodziców migrantów) przez systemową, spójną działalność państwa na poziomie ogólnokrajowym, uwzględniającym współpracę z instytucjami zagranicznymi oraz samorządowymi/lokalnymi. Tylko działania profilaktyczne, wyprzedzające, pozwolą na wprowadzenie rozwiązań adekwatnych do zmieniających się potrzeb.

BIBLIOGRAFIA

- Anancka M. (2018), *Przyszłość demograficzna Polski. Dlaczego potrzebne są nam nowe prognozy*, w: M. Okólski (red.), *Wyzwania starzejącego się społeczeństwa. Polska dziś i jutro*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, s. 214–333.
- Baldassar L. (2007), *Transnational families and aged care: The mobility of care and the migrancy of ageing*, „Journal of Ethnic and Migration Studies”, 33 (2), s. 275–297.
- Baldassar L., Baldock V., Wilding R. (2007), *Families caring across borders: Migration, ageing and transnational caregiving*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Baldassar L. (2008), *Missing kin and longing to be together: Emotions and the constructions of co-presence in transnational relationships*, „Journal of Intercultural Studies”, 29 (3), s. 247–266.
- Baldassar L., Merla L. (red.). (2014), *Transnational families, migration and circulation of care: understanding mobility and absence in family life*, London: Routledge.
- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (2013), *Miłość na odległość. Modele życia w epoce globalnej*, Warszawa: PWN.
- Bhachu P. (2015), *Twice migrants and multiple migrants*, w: Stone J., Rutledge D. M., Smith A.D., Rizova P.S., Hou X. (red.), *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism*, 1–4. Chichester: Wiley Blackwell.
- Boccagnia P., Baldassar L. (2015), *Emotions of the move: Mapping the emergent field of emotion and migration*, „Emotion, Space and Society”, 16, s. 73–80.
- Bryceson D.F. (2019), *Transnational families negotiating migration and care life cycles across nation-state borders*, „Journal of Ethnic and Migration Studies”, 45 (16), s. 3042–3064, doi:10.1080/1369183X.2018.1547017.

- Carling, J. (2014), *Scripting Remittances: Making Sense of Money Transfer in Transnational Relations*. „International Migration Review”, 48, s. 218–262.
- Castles S., Miller M.J. (2011), *Migracje we współczesnym świecie*, Warszawa: PWN.
- Chambers D. (2012), *A Sociology of Family Life. Changes and Diversity in Intimate Relations*, Cambridge: Polity Press.
- Czapka E. (2016), *Zakresy opieki i strategie opiekuńcze polskich migrantek w Norwegii realizowane wobec starszych członków rodziny w Polsce*, w: Z. Kawczyńska-Butrym, E. Czapka (red.), *Opieka nad dziećmi i starszymi rodzicami w rodzinach migrujących kobiet*, Lublin: Polihymnia.
- Danilewicz W. (2010), *Rodzina ponad granicami. Transnarodowe doświadczenia wspólnoty rodzinnej*, Białystok: Trans Humana.
- Danilewicz W. (2014). *Nowe wyzwania dla pracy socjalnej wynikające z migracji zagranicznych*, w: M. Ruskowska, M. Winiarski (red.), *Praca socjalna z dziećmi, młodzieżą i rodziną* (s. 119–130), Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Danilewicz W. (2021), „*Moi rodzice pracowali za granicą*”. *Dorośle dzieci migrantów o praktykach rodzinnej codzienności*, Białystok: Wyd. UwB.
- Eade J., Drinkwater S., Garapich M.P. (2007), *Polscy migranci w Londynie – klasa społeczna i etniczność*, Guildford: University of Surrey, Centre for Research on Nationalism, Ethnicity and Multiculturalism, End of Award Report, https://www.surrey.ac.uk/cronem/projects/polish/class_and_ethnicity_polish_migrant_workers_in_london.htm (dostęp: 10.05.2020).
- Engbersen G., Snel E., de Boom J. (2010), *A van full of Poles: liquid migration in Eastern and Central European countries*, w: Black R., Engbersen G., Okólski M., Pantiru C. (red.), *A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe*, s. 115, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Engbersen G., Snel E. (2013), *Liquid migration: Dynamic and fluid patterns of post accession migration flows*, w: Glorius B., Grabowska-Lusińska I., Kuvik A. (red.), *Mobility in transition: Migration patterns after EU enlargement*, s. 21–40, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Fijałkowska K., Górny A. (2018), *Migracje czasowe*, w: M. Lesińska, M. Okólski (red.), *25 wykładów o migracjach*, s. 407–418, Warszawa: Scholar.
- Glorius B., Grabowska-Lusinska I., Kuvik A. (2013), *Concluding remarks*, w: Glorius B.; Grabowska-Lusinska I., Kuvik A. (red.), *Mobility in Transition Migration Patterns after EU Enlargement*, s. 309–325, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Gmaj K. (2018), „*Oswajanie*” Norwegii – wzory osiedleńcze polskich migrantów w Norwegii, „*Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*”, 1 (167), s. 163–188.
- Grzymała-Moszczyńska H., Grzymała-Moszczyńska J., Durlik J., Szydłowska P. (2015), *(Nie)łatwe powroty do domu? Funkcjonowanie dzieci i młodzieży*

- powracających z emigracji, Warszawa: Fundacja Centrum im. prof. Bronisława Geremka.
- Hondagneu-Sotelo P. (2003), *Gender and Imigrations. A Retrospective and Introduction*, w: P. Hondagneu-Sotelo (red.), *Gender and U.S. Immigration. Contemporary Trends*, s. 3–19, Los Angeles: University of California Press.
- Hugo G. (2008), *In and out of Australia: Rethinking Chinese and Indian skilled migration to Australia*, „Asian Population Studies”, Vol. 4, Issue 3, s. 267–291.
- IOM UN Migration (2020), *World Migration Report 2020*, <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2020> (data dostępu: 14.07.2021).
- Gmaj K. (2018), „Oswajanie” Norwegii – wzory osiedleńcze polskich migrantów w Norwegii, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, 1 (167), s. 163–188.
- Glick Schiller N., Basch, L., Blanc-Szanton, C. (1992), *Transnationalism: A New Analytical Framework for Understanding Migration*, w: N. Glick Schiller, L. Basch, C. Blanc-Szanton (red.), *Toward a Transnational Perspective on Migration*, s. 1–24, New York: New York Academy of Sciences.
- Herrera Lima F. (2001), *Transnational Families: Institutions of Transnational Social Space*, w: L. Pries (red.), *New Transnational Social Spaces. International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty-first Century*, s. 77–93, London: Routledge.
- Jancewicz, Salomońska (2020), *Migracje wielokrotne w Europie: polscy migranci w Wielkiej Brytanii, Holandii, Irlandii i Niemczech*, „Migration Studies – Review of Polish Diaspora”, nr 2 (176), <http://www.ejournals.eu/Studia-Migracyjne/>.
- Kawczyńska-Butrym Z. (2016), *Świat emocji rodziców migrantek – starość w tęsknocie*, w: Z. Kawczyńska-Butrym, E. Czapka (red.), *Opieka nad dziećmi i starszymi rodzicami w rodzinach migrujących kobiet*, s. 192–202, Lublin: Polihymnia.
- Kawczyńska-Butrym Z., Czapka E. (red.) (2016), *Opieka nad dziećmi i starszymi rodzicami w rodzinach migrujących kobiet*, Lublin: Polihymnia.
- Kępińska E. (2008), *Migracje sezonowe z Polski do Niemiec*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kilkey M., Merla L. (2014), *Situating transnational families' care-giving arrangements: The role of institutional context*, „Global Networks”, 14 (2), s. 210–247.
- Koryś P., Łukowski W. (2018), *Globalizacja, lokalność, migracje*, w: M. Lesińska, M. Okólski (red.), *25 wykładów o migracjach*, s. 128–141, Warszawa: Scholar.
- Koryś P., Okólski M. (2004), *Czas globalnych migracji. Mobilność międzynarodowa w perspektywie globalizacji*. Seria: Prace Migracyjne, nr 55, ISS UW, <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2016/12/055.pdf>.
- Krzyżowski Ł., Slany K., Ślusarczyk M. (2017), *Care issues in the transnational families: A Polish research review*, „Polish Sociological Review”, 3 (199), s. 367–385. <http://polish-sociological-review.eu/index.php/psr-31992017/> (data dostępu: 14.07.2021).

- Krzyżowski Ł. (2013), *Polscy migranci i ich starzejący się rodzice: transnarodowy system opieki międzygeneracyjnej*, Warszawa: Scholar.
- Krzyżowski Ł., Mucha J. (2012), *Opieka społeczna w migranckich sieciach rodzinnych. Polscy migranci w Islandii i ich starzy rodzice w Polsce*, „Kultura i Społeczeństwo”, (1), s. 191–217.
- Krzyżowski Ł., Mucha J. (2014), *Transnational caregiving in turbulent times: Polish migrants in Iceland and their elderly parents in Poland*, „International Sociology”, 29 (1), s. 22–37.
- Kubitsky J. (2012), *Psychologia migracji*, Warszawa: Difin.
- Levitt P., Glick-Schiller N. (2004), *Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society*, „International Migration Review”, 38 (3), s. 1002–1039.
- Levitt P., Jaworsky N. (2007), *Transnational Migration Studies: Past Developments and Future Trends*, „Annual Review of Sociology”, 33 (1), s. 129–156.
- Małek A. (2011), *Migrantki-opiekunki. Doświadczenia migracyjne Polek pracujących w Rzymie*, Kraków: Wydawnictwo UJ.
- May V. (red.) (2011), *Sociology of Personal Life*, New York: Palgrave Macmillan.
- Mędrzecki W. (2018), *My, naród emigrantów*, „Polityka”, nr 4: *Za chlebem i wolnością. 200 lat nieprzerwanej migracji z ziem polskich. Pomocnik historyczny*, s. 7–10.
- Morgan D.H. (1996), *Family Connections: An Introduction to Family Studies*, Cambridge: Polity Press.
- Morgan D.H. (2011), *Locating Family Practices*, „Sociological Research Online”, 16 (4), 174–182.
- Morokvasic M., Metz-Göckel S., Müntz, S. (red.) (2008), *Migration and Mobility in an Enlarged Europe: A Gender Perspective*, Opladen–Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers.
- Nicholson M. (2006), *Without Their Children: Rethinking Motherhood among Transnational Migrant Women*, „Social Text”, 24 (388), s. 13–33.
- Okólski M. (2001), *Mobilność międzynarodowa ludności Polski w okresie transformacji: przegląd problematyki*, w: Jaźwińska E., Okólski M. (red.), *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 31–61.
- Okólski M. (2013), *Cechy najnowszych migracji międzynarodowych*, „Biuletyn Migracyjny”, (42), s. 2–3.
- Okólski M. (2014), *Migracje we współczesnym świecie – perspektywa długookresowa*, w: M. Zielińska (red.) *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej. Pogranicza i centra współczesnej Europy*, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra, s. 209–228.
- Okólski M., Koryś P. (2004), *Czas globalnych migracji. Mobilność międzynarodowa w perspektywie globalizacji*, „CMR Working Papers”, (55), Warszawa: Instytut Studiów Społecznych UW.

- Okólski M., Radziwinowiczówna A. (2018), *Współczesne migracje na świecie*, w: M. Lesińska, M. Okólski (red.), *25 wykładów o migracji*, s. 101–127, Warszawa: Scholar.
- Parreñas R.S. (2001), *Mothering from a distance: Emotions, gender, and intergenerational relations in Filipino transnational families*, „Feminist Studies”, 27 (2), s. 361–390.
- Parreñas R.S. (2008), *The force of domesticity: Filipina migrants and globalization*, New York: NYUP.
- Paul A.M. (2011), *Stepwise international migration: A multistage migration pattern for the aspiring migrant*, „American Journal of Sociology”, Vol. 116, Issue 6, s. 1842–1886.
- Paul A.M. (2017), *Multinational Maids: Stepwise Migration in a Global Labor Market*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pessar P.R., Mahler S.J. (2003), *Transnational Migration: Bringing Gender*, „International Migration Review”, 37 (3), s. 812–846.
- Piekutowska A., Kuzelewska E. (2018), *Migracje międzynarodowe w XXI wieku. Nowe trendy i wyzwania*, „Teka Politologii i Stosunków Międzynarodowych”, 12 (3), s. 11–22.
- Pollock D., Reken R. van (2009), *Third Culture Kids. Growing up among worlds*, Boston: Nicholas Brealey Publishing.
- Pustulka P. (2015), *Virtual transnationalism: Polish migrant families and new technologies*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, 3 (157), s. 99–122.
- Ribbens McCarthy J., Edwards R. (2011), *Key Concepts of Family Studies*, London: Sage.
- Ryan L. Sales R. (2011), *Family Migration: The Role of Children and Education in Family Decision-making Strategies of Polish Migrants in London*, „International Migration”, 51 (2), s. 90–103.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 31 sierpnia 2010 r. w sprawie organizacji kształcenia dzieci obywateli polskich czasowo przebywających za granicą, Dz.U. Nr 170, poz. 1143.
- Slany K., Ślusarczyk M., Krzyżowski Ł. (2014), *Wpływ współczesnych migracji Polaków na przemiany więzi społecznych, relacje w rodzinie i relacje międzygeneracyjne*, Warszawa: Komitet Badań nad Migracjami PAN.
- Slany K., Strzemecka S. (2015), *Gender roles and practices in polish migration families in Norway through the eyes of children*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, 3 (157), s. 157–181.
- Slany K., Strzemecka S. (2016), *Kapitał rodziny i rodzinności w przestrzeni transnarodowej. Na przykładzie badań polskich rodzin w Norwegii*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, 3 (161), s. 255–282.
- Slany K., Ślusarczyk M. (2019), *Mobilność międzynarodowa Polek na przestrzeni wieków. W odkrywaniu sprawstwa*, „SMPP”, 4 (174), s. 6–26.

- Slany K., Ślusarczyk M., Pustulka P. (2016), *Polskie rodziny transnarodowe: dzieci, rodzice, instytucje i więzi z krajem*, Warszawa: Komitet Badań nad Migracjami PAN.
- Ślusarczyk M. (2014), *Migracje rodziców, migracje dzieci – wyzwania dla instytucji opiekuńczych, pomocowych oraz edukacyjnych*, „Zeszyty Pracy Socjalnej”, 3, s. 75–89.
- Ślusarczyk M. (2019), *Transnarodowe życie rodzin: na przykładzie polskich migrantów w Norwegii*, Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Ślusarczyk M., Pustulka P. (2017), *Transnarodowość w przestrzeni domowej polskich rodzin w Norwegii*, „Studia Humanistyczne AGH”, 16 (1), s. 23–37.
- Szewczyk A. (2016), *Polish graduates and British citizenship: amplification of the potential mobility dynamics beyond Europe*, „Mobilities”, Vol. 11, Issue 3, s. 362–381.
- Szyska M. (2020), *Znaczenie małżeństwa i rodziny współcześnie*, w: M. Bieńko, M. Rosochacka-Gmitrzak, E. Widel (red.), *Obrazy życia rodzinnego i intymności*, Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Trąbka A. (2013), *Biograficzne konsekwencje międzynarodowej mobilności w dzieciństwie: przypadek third culture kids*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, 2 (148), s. 51–70.
- Urbańska S. (2015), *Matka Polka na odległość. Z doświadczeń migracyjnych robotnic 1989–2010*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Urry J. (2009), *Socjologia mobilności*, Warszawa: PWN.
- Walczak B. (2016), *Rodzina transnarodowa. Konteksty i implikacje*, Warszawa: Scholar.
- White A. (2011), *Polish families and migration since EU accession*, Bristol: The PolicyPress.
- Winiecka K. (2016), *Podmioty wsparcia starych rodziców w warunkach migracji ich dorosłych dzieci*, w: Z. Kawczyńska-Butrym, E. Czapka (red.), *Opieka nad dziećmi i starszymi rodzicami w rodzinach migrujących kobiet*, s. 137–148, Lublin: Polihymnia.
- Zontini E. (2004), *Italian Families and Social Capital: Rituals and the Provision of Care in British-Italian Transnational Families*, London: Families & Social Capital esrc Research Group, London South Bank University.
- Zontini E. (2010), *Transnational Families, Migration and Gender: Moroccan and Filipino Women in Bologna and Barcelona*, Oxford–New York: Berghahn Books.
- GUS (2021), *Informacja_o_rozmiarach_i_kierunkach_czasowej_emigracji_z_polski_w_latach_2004-2020.pdf*, s. 1 (dostęp: 25.10.2021).
- GUS (2017), *Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004–2016*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosci/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-emigracji-z-polski-w-latach-2004-2016,2,10.html> (data dostępu: 27.12.2018).
- https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics#Migrant_population:_23_million_non-EU_citizens_living_in_the_EU_on_1_January_2020

STRESZCZENIE

Prezentowane treści ukazują złożoność aktualnych migracji międzynarodowych, ich wybrane cechy w polskich doświadczeniach. Stanowią one tło do wskazania niektórych implikacji wynikających z mobilności oraz wyzwań dla praktyki społecznej, w tym edukacyjnej. W artykule zwracamy uwagę na wybrane cechy współczesnych przemieszczeń, np. globalność, odwracalność, płynność, masowość, zmniejszenie ryzyka w porównaniu z przeszłością, zróżnicowanie form i przebiegu, wielokrotność, feminizacja, transnarodowość oraz typy migracji, w tym powrotne, osiedleńcze, uchodźcze. Wyrażenie rezonują one na doświadczenia migrantów i ich rodzin. Stanowią wyzwanie dla polityki społecznej w obszarze makro (w skali państwa), ale też mikro i mezo.

SŁOWA KLUCZOWE: migracje międzynarodowe, edukacja, wyzwania społeczne, rodzina

SUMMARY

The presented contents show the complexity of current international migrations, their selected features in the Polish experience. They provide a background for pointing out some of the implications of mobility and challenges for social practice, including education. The article highlights selected features of contemporary displacement, e.g. global, reversibility, fluidity, mass, reduced risk compared to the past, diversity of forms and course, multiplicity, feminization, transnationalism, and types of migration, including return, settlement, refugee. These clearly resonate with the experiences of migrants, and their families. They pose a challenge for social policy in the macro, micro and meso areas.

KEYWORDS: international migration, education, social practice, family

WIOLETA DANILEWICZ – Uniwersytet w Białymstoku
TOMASZ PRYMAK – Uniwersytet w Białymstoku
TOMASZ ŚLIWOWSKI – Uniwersytet w Białymstoku

Pedagogika / Pedagogy

Przysłano do redakcji / Received: 10.05.2023

Data akceptacji do publikacji / Accepted: 15.12.2023